

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В V КЛАС (КАТО РЕЗУЛТАТ ОТ НОВАТА УЧЕБНА ПРОГРАМА)

Ангел Петров, Мая Падешка

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се представят някои от особеностите на новата (вече действаща от 2016/2017 учебна година) учебна програма за V клас по български език – цели, учебно съдържание, разпределение на видовете уроци. Тези характеристики се разглеждат както от теоретични, така и от практикоприложни изследователски позиции.

Keywords: learning plan, training in Bulgarian language, key competences, speech activities

Новата учебна година (2016 – 2017 г.) е година на сериозни промени в системата на българското средно образование. За преподавателите и за учениците в първи и в пети клас предстои важна промяна, произтичаща от въвеждането в действие на новите учебни програми (УП)¹⁾, които заменят програмите от 2001 г. и 2004 г. По време на срещи между екипи на Министерството на образованието и науката (МОН) и преподаватели от цялата страна новостите, които се съдържат в УП по български език (БЕ), а в по-общ план – и новата концепция за учебно съдържание в отделните етапи на средното образование, бяха разяснявани многократно на преподавателите. Това е първото и най-съществено условие за оптимално успешно протичане на учебния процес през настоящата учебна година – отличното познаване на съдържанието на новите УП не само защото промените са сериозни, но най-вече защото се изисква преосмисляне на философията и на технологията на преподаване и оценяване.

Кои са характеристиките на обучението по български език в V клас и какви са произтичащите от тях основни идейни центрове в концепцията на новата учебна програма по български език за V клас?

Обучението по български език в V клас на прогимназиалния етап на основната образователна степен (общообразователна подготовка) осигу-

рява обогатяване и задълбочаване на процесите, които са предпоставка за формиране на предвидените социокултурни, езикови и комуникативни компетентности на учениците. Идеята е чрез овладяването от петокласниците знания, умения и отношения, свързани с общуването, текста и езика, да се осигурява оптимално езиково и комуникативно развитие на подрастващите.

Съвременният образователен процес по български език в V клас притежава особености на *комуникативно ориентирано обучение*²⁾. Негови по-важни черти са следните:

- основни ядра в учебното съдържание стават въпроси на общуването, а системата на езика придобива инструментална стойност за изясняване спецификата на тези проблеми;
- цел на обучението е развиването на комуникативна компетентност у учениците;
- водещи средства на обучението са различни видове анализ – смислов, текстолингвистичен, лингвистичен;
- най-често използвани са учебни дейности, които са свързани с решаване на практически задачи;
- център на ученето, на преподаването и на оценяването става изказването, като акт на актуална, социално значима употреба на езика при комуникация.

Комуникативно ориентираното обучение по български език в V клас се характеризира с комплекс от образователни цели, които накратко могат да бъдат представени по следния начин:

- *прагматични* (функционални) цели – отнасящи се до необходимостта петокласниците да овладяват умения за пълноценно участие в речевото общуване;
- *когнитивни* (познавателни) цели – свързани с възможността петокласниците да овладяват познание за съвременния български книжовен език и за неговите единици и закономерности;
- *аксиологични* (възпитателни) цели – предполагащи изграждане на ценностна система у петокласниците като следствие от осмисляне на ролята, която българският език играе за развитието на личността и на обществото, като цяло.

УП по български език е базисен документ за цялостна организация и провеждане на обучението в V клас. Програмата е конструирана така, че да създава условия за успешна реализация на обучението. Тя включва:

- уводна част с представяне на основния ѝ замисъл;
- фрагменти от държавните образователни стандарти за прогимназиалния етап, подбрани с оглед на учебно-възпитателния процес по български език в V клас (вж. „Очаквани резултати от обучението в края на класа“);

- теми от учебното съдържание в два кръга – лингвистична парадигма и комуникативна парадигма (с операционализация на очакваните резултати по теми и списък с новите понятия);

- препоръчително процентно разпределение на учебните часове за годината;

- таблица със специфичните методи и форми за оценяване на постиженията на учениците;

- таблица с дейностите за придобиване на ключови компетентности, както и междупредметни връзки.

Нов момент в УП е идеята връзките между обучението по български език и другите учебни дисциплини в V клас да се представят посредством типове дейности, чието осъществяване води до формиране на ключови компетентности. Те са наречени така, защото са предпоставка учениците да се справят успешно с предизвикателствата на днешния ден, като постигат адекватност между своите собствени способности и лични цели, от една страна, и целите на обществото, от друга страна.

За обучението по български език в V клас като релевантни за осъществяване на междупредметни връзки са определени следните ключови компетентности:

- умения за общуване на чужди езици;

- дигитална компетентност;

- умения за учене;

- социални и граждански компетентности;

- културна компетентност и умения за изразяване на творчество.

Новата УП по български език за V клас е съобразена с **новата система на видовете училищно образование** по степени и етапи. Чрез програмата се прагматизира схващането за училищната подготовка като „знания, умения и отношения, необходими за успешното преминаване на ученика в следващ клас, етап и/или степен на образование и свързани с постигане на целите на училищното образование“⁽³⁾. Като съставна част от една цялостна програма по български език за периода I – XII клас на СОУ, УП съдейства да се обособи относително завършен цикъл в езиковата подготовка на обучаваните лица в края на всеки отделен етап:

- на прогимназиялния етап (след VII клас);

- на първия гимназиялен етап (след X клас);

- на втория гимназиялен етап (след XII клас).

Съществена особеност на УП е стремежът чрез нея да се ограничи (в рационално допустими граници) теоретичното претоварване на обучението по български език с нефункционална теоретична информация, т.е. информация, която няма инструментална стойност за повишаване на комуникативната компетентност на подрастващите и следователно няма пряко

отношение към целите и задачите на съвременното обучение по български език. Във формален план тази тенденция е отразена чрез инструкцията за препоръчително разпределение на часовете: 37% от учебното време е за нови знания; 44% – за практическа работа с езика (упражнения). Реални предпоставки за такава редукция на теорията в учебното съдържание за V клас са следните:

- по-малък е броят на новите езикови понятия и закономерности (в сравнение с предишната учебна програма по български език за V клас);
- отстранени са и са пренасочени към учебната програма по литература теми, свързани с писане на някои видове текст, теми, които се дублираха в предишните програми (по български език и по литература);
- преместени са теми и понятия от програмата за V клас в програмите за следващи по-горни класове.

Идеята е освободеното от такива теоретични въпроси учебно време да бъде оползотворено, като се насити с дейности, които имат отношение към:

- развиване на умения за четене на текстове от различни източници (вкл. електронни) с цел извличане и осмисляне на информация;
- усъвършенстване на езиковия усет посредством предотвратяване и редактиране на стилово-езикови слабости (работа с грешки);
- практикуване на езика чрез създаване на текстове от различни функционално-смислови типове реч и предназначени за различни функционални сфери и комуникативни ситуации.

Реализацията на прагматичните цели на обучението по български език в V клас се осъществява посредством предвидените в УП съдържателни ядра, които дават информация за:

- елементите на речевата ситуация и за начините, по които петокласниците да се ориентират в нея;
- признаците на официалното и на неофициалното речево общуване;
- специфичните особености на езиковия текст – тема, подтеми, абзаци, ключови думи;
- етикетните речеви формули, които са маркери на учтивото речево поведение.

Резултатното развиване на уменията на учениците да възприемат и да създават текстове (като съществен елемент от прагматичните цели на обучението) е заложено в часовете по български език в V клас посредством предвидените инструкции за дейности в рамките на следните съдържателни ядра:

- разбиране на смисъла на текст при слушане и при четене с определена комуникативна цел;
- създаване на текстове за представяне и за самопредставяне, писане на отговор на житейски въпрос;
- съставяне на план на текста.

Ефектите от реализацията на прагматичните цели на обучението в V клас са обобщени в графите „Социокултурни компетентности“ и „Комуникативни компетентности“ в таблица, която носи названието „Очаквани резултати от обучението в края на класа“.

Осъществяването на *когнитивните цели* на обучението по български език в V клас става с помощта на предвидените в УП учебни теми от т.нар *лингвистична парадигма*. Това е проблематика, ориентирана към овладяване от учениците на основни езикови единици като условие за:

- осмисляне на базисни правописни, правоговорни и пунктуационни правила;
- изграждане на умения за прилагането на тези правила в речевата практика.

Чрез програмата в учебния процес по български език се въвеждат следните лингвистични понятия: граматично значение на думата, омоними, морфема и морфемен анализ на думата, местоимения – лично, възвратно лично, притежателно, възвратно притежателно; причастия – минало свършено деятелно и минало несвършено деятелно; глаголни времена – минало свършено и минало несвършено; неизменяеми части на речта – наречие и предлог; второстепенни части на простото изречение – допълнение, обстоятелствено пояснение и определение.

Предвидените за овладяване в V клас знания за езика (преди всичко за съвременния български книжовен език) са основа за усъвършенстване на езиковата и на езиковедската компетентност на подрастващите, за обогатяване на техните познавателни способности и за усъвършенстване на логическото им мислене. Тези знания имат важна общокултурна стойност. Те са фундамент, върху който петокласниците ще развиват и ще усъвършенстват своята комуникативна компетентност във връзка с овладяването на чужди езици.

Резултатите от реализацията на когнитивните цели на обучението са обобщени в графата „Езикови компетентности“ в таблица с названието „Очаквани резултати от обучението в края на класа“.

Залог за успешна реализация на *аксиологичните цели* на обучението по български език в V клас са различни инструкции в УП, които интерпретират българския език като средство за изграждане у подрастващите на утвърдени през годините в обществото ценности – любов към родината, толерантно отношение към другите народи и държави, уважение към природата и институциите, осмисляне на категориите добро – зло, хуманно – нехуманно, красиво – грозно, отговорно отношение към бъдещето на планетата и на човечеството и др.

По-надолу ще илюстрираме с конкретни примери от УП някои от споменатите дотук особености в предвиденото за овладяване учебно съдържание в V клас.

Като начало, ще съпоставим обема и обхвата на лингвистичната информация според новата и според предишната УП (УП 2004). Така ясно ще проличи

желаното от години и постигнато в момента редуциране на учебното съдържание по БЕ както по отношение на разглеждани теоретични (езиковедски) проблеми, така и във връзка с овладяване на понятия, закономерности и съответните им термини и терминологични словосъчетания.

Например учебната информация, свързана с проблемите на думата – речниково и граматично значение, морфемен състав, звуков състав – е сведена до следните понятия (табл. 1):

Таблица 1

Думата и нейните значения Понятия, предвидени за овладяване според новата УП :	Думата и нейните значения Понятия от УП 2004 , които НЕ се въвеждат според новата УП:
граматично значение на думата контекст многозначност на думата омоними морфема морфеманализ словообразователни морфемии формообразователни морфемии подвижно ъ непостоянно ъ	словообразуване основа на думата сродни думи производни думи сложни думи фонетика фонетичен анализ променливо я лексикология граматика речников състав (на езика) пароними синонимно гнездо контекстови синоними контекстови антоними

Сходен принцип е следван и при представянето на учебната лингвистична информация от областта на синтаксиса. Предложено е сериозно разместване на учебен материал, отнасящ се до строежа на изречението и до видовете изречения (просто изречение, сложно съчинено изречение, сложно съставно изречение).

Както е известно от вече публикуваните учебни програми и от проектите на учебни програми по БЕ, този фрагмент от учебното съдържание изглежда по следния начин в рамките на различните класове:

V клас: Просто изречение. Главни и второстепенни части.

VI клас: Еднородни части. Съчинителна връзка. Безсъюзно свързване. Съюзно свързване. Сложно съчинено изречение.

VII клас: Обособени части. Съставно казуемо. Подчинителна връзка. Сложно съставно изречение (обща характеристика). Сложно смесено изречение.

VIII клас: Видове подчинени изречения (в състава на сложното съставно изречение).

Преместването на учебен материал от един клас в друг (от V клас в VI клас или от VI клас в VII клас или даже в VIII клас) е видим процес при изграждането на новата УП.

Да сравним понятията по синтаксис, които се въвеждат чрез новата УП за V клас, с понятията, които се въвеждаха чрез предишната УП за V клас (табл. 2):

Таблица 2

Изречението в текста Понятия, предвидени за овладяване според новата УП :	Изречението в текста НЕ се въвеждат следните понятия от УП 2004 :
главни части в простото изречение второстепенни части в простото изречение допълнение определение обстоятелствено изречение	пряко допълнение непряко допълнение съгласувано определение несъгласувано определение приложение съставно сказуемо еднородни части в простото изречение

Приведените примери ясно демонстрират стремежа да бъде облекчен понятийният апарат, предвиден за овладяване от петокласниците. Очевидно е, че се търси практикоприложният аспект на познанието: в центъра на занятията се поставя необходимостта да се овладяват знания, които се осмислят като оптимални с оглед на правописната и на правоговорната култура на учениците.

Например приема се за достатъчно петокласниците да знаят, че някои думи в българския език имат общ корен, и да могат да образуват други думи с този корен, а е излишно да помнят съответния лингвистичен термин – *сродни думи*. Важно е да познават морфемния строеж на думата, за да не допускат правописни грешки, а е нерелевантно за тази възраст да осмислят признаците на лингвистични понятия като *словообразуване*, *сродни думи*, *производни думи*, *основа на думата*, *фонетика* и *морфология*.

С оглед обогатяване на комуникативната компетентност на подрастващите се забелязва силен позитивен акцент върху развиване на умения за работа с различни видове речници – правописен, правоговорен, тълковен, синонимен, антонимен речник; речник на чуждите думи. Такава насока в работата осигурява на преподавателя широки възможности за конструиране на учебни ситуации, при които ученикът поема активна изследователска роля.

Важен момент в учебната работа по български език в V клас, чиято значимост е обоснована в учебната програма, е обвързването на обучението по български език с обучението по другите учебни предмети.

Ключовата компетентност „Общуване на роден (български) език“ за първи път ясно и категорично се вписва в системата на ключовите компетентности; за първи път има шанс тези компетентности – някои от тях приоритетно развивани в часовете по определени учебни предмети, други изцяло с надпредметна природа – да се осмислят като взаимосвързани. Това е безспорно преимущество на новата УП на равнище „очаквани резултати“. Предвижда се комуникативно ориентираното обучение по роден език да реализира в пълна степен своите надпредметни функции: чрез овладяването на българския език като първи език младата личност да си осигурява възможности за пълноценно използване на основното полифункционално средство за концептуализация както на опита, така и на заобикалящата действителност.

Парадигмата на ключовите компетентности осигурява „взаимен прочит“ и трансфер на знания и на умения, придобити в часовете по различни учебни предмети; осигурява приложимост и функционалност на овладяването в училище познание. За да осмисли връзките (възможностите за трансфер) между отделните ключови компетентности, необходимо е преподавателят да е запознат с **ключовите компетентности според Европейската референтна рамка**⁴⁾.

Знак за повишено внимание към изграждането на функционални (а не формални) междупредметни връзки е фактът, че в новата УП по български език липсва колона №6 (от предишната УП – „Възможности за междупредметни връзки“). Сега се разчита учителят сам, с оглед на конкретната аудитория, да създава функционален интердисциплинарен контекст за овладяване на знания, умения и нагласи чрез обучението по БЕ. Затова **е препоръчително** учителят по БЕ да се запознае с новите учебни програми по всички учебни предмети. Ефектът ще е следният: учителят ще се сдобие с богат ресурс (текстове с различен съдържателен, тематичен, жанров, графичен и пр. формат; идеи, понятия), с който да въздейства върху развиването на **функционалната грамотност** на своите ученици. Познавайки добре това, което учениците му изучават по различни учебни дисциплини, той ще опознае по-добре и самите ученици (техните познавателни хоризонти и интереси).

Развиването на функционалната грамотност на петокласниците е един от съществените акценти в новата УП. Както е известно, за усъвършенстване на уменията за извличане, обработване, осмисляне и прилагане на информация от текст е препоръчително да се работи с текстове от различни комуникативни сфери, с различен формат (прекъснат, непрекъснат, смесен, съставен текст), с различна форма (печатен, ръкописен, дигитален текст)⁵⁾. В новата УП ясно е заявено изискването на учениците да се предоставя възможност да обработват информация от различни носители – както печатни, така и електронни. Например (табл. 3):

Таблица 3

Теми	Компетентности като очаквани резултати от обучението
Езикът – средство за общуване	Ориентира се в ситуацията на общуване, определяйки целта, предмета, участниците и условията на общуване, включително и при електронно общуване.
Официално и неофициално общуване	Използва уместно формулите на речевия етикет, включително и при електронно общуване.
Диалог. Представяне и самопредставяне	Представя себе си и друг човек (включително и по електронен път) според правилата на речевия етикет.

Чрез новата УП по БЕ за V клас се поставя още един съществен акцент: обучението по БЕ като процес на овладяване и усъвършенстване на **речевите дейности четене, писане, говорене, слушане**. В УП за V клас са посочени конкретни речеви жанрове, предвидени за изучаване в уроците за развиване на комуникативните умения (диалог, план на текст, съчинение отговор на житейски въпрос). Извън тези задължителни устни и писмени текстове учителят има възможност да работи с допълнителни текстове в устна и в писмена форма, за да се осигурява оптимално развиване на четирите основни речеве дейности. Добри идеи в това отношение предоставя един документ, известен най-вече сред преподавателите по чужд език – **Общата европейската езикова рамка**⁶⁾. В Рамката всеки преподавател по език ще намери полезна, практически ориентирана информация за речевите дейности (съвременни речеви жанрове; методи за развиването на речевите дейности; форми и методи за оценка), която може да адаптира спрямо нуждите на средата.

В заключение, новата УП по БЕ предлага нова концепция за преподаването на роден (български) език, като първи език, в българското училище. Какви са предизвикателствата към учителя по БЕ, който трябва да прилага в практиката идеите и концептите, заложи в УП?

– Да не преподава повече от предвиденото: по силата на набраната инерция и на изградените през годините навици да не се въвеждат понятията, които вече липсват в програмата.

– Да не нарушава предвидения баланс между типовете уроци: учителят трябва да проявява методическа изобретателност и да планира разнообразни образователни ситуации и допълнителни дейности с цел операционализиране на понятията, заложи в УП, така че да се постигат повече практически резултати и умения за трансфер.

Компетентностите на учителя (методически, предметни, комуникативни, социални и пр.) са със специфичен характер: те се осмислят, остойностяват се, ко-

гато се превръщат в компетентности на ученика. Философията на новите учебни програми изисква по-голяма лична отговорност от участниците в образователния процес (учители и ученици). Високото равнище на професионалните и на личните компетентности на учителя са предпоставка за развиване на компетентностите на ученика. Със сигурност компетентният преподавател ще е в състояние да осигури по-добра основа за разгръщане на личностния потенциал на ученика.

Новите програми, с възможностите, които предоставят на учителя (именно възможности и предизвикателства, а не трудности и пречки), предлагат идеи как да бъде неутрализиран авторитарният подход на преподаване в средното училище. Чрез нормативните изисквания, заложили в тях, се открояват по-ясно ролите на учителя като събеседник, помощник, източник на ресурси, а на класната стая се придава статут на комфортна образователна среда, приютила личности, които развиват своите компетентности.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Новите учебни програми са достъпни на сайта на Министерството на образованието и науката:
<http://www.mon.bg/?go=page&pageId=1&subpageId=28>
2. Вж. по тези проблеми по-подробно монографията на А. Петров „Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език“, София, Издателство Булвест 2000, 2012 г.
3. Вж. Закон за предучилищното и училищното образование. – ДВ, бр. 79/13.10.2015 г.
4. Вж. Ключови компетентности. Европейска референтна рамка (2007). София, МОН, 2007; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:c11090>
5. Вж. повече по въпроса у Петрова, Св. Училище за утрешния ден. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2009. София, 2010 г.
6. Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване. МОН, Релакса, 2006.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Obshta evropeyska ezikova ramka. Uchene, prepodavane, otsenyavane (2006). Varna: RELAKSA. [Обща европейска езикова рамка. Учене, преподаване, оценяване (2006). Варна: РЕЛАКСА].
- Petrov, A. (2012). *Problemi na komunikativno orientiranoto obuchenie po balgarski ezik*. Sofia: Bulvest 2000 [Петров, А. (2012). *Проблеми на комуникативно ориентираното обучение по български език*. София: Булвест 2000].

Petrova, Sv. (2010). *Uchilishte za utreshniya den. Rezultati ot uchastieto na Balgaria v Programata za mezhdunarodno otsenyavane na uchenitsite PISA 2009*. Sofia: CKOKO [Петрова, Св. (2010). *Училище за утрешния ден. Резултати от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2009*. София: ЦКОКО].

CHALLENGES FACED BY THE TRAINING IN BULGARIAN LANGUAGE IN 5TH GRADE (AS A RESULT OF THE NEW LEARNING PROGRAM)

Abstract. The paper presents some special features of the new (already in effect from 2016/2017 academic year) learning plan in Bulgarian language for 5th grade – such as – goals, content, assignment of the lessons. These characteristics are considered both as theoretical and practical research positions.

¹Prof. Dr. Angel Petrov, ²Dr. Maya Padeshka, Assist. Prof.

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: ¹Angel1806@abv.bg; ²mpadeshka@mail.bg